

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра *Стевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе* (Скопље),
д-ра *Храсте Миша* (Загреб)

XX КЊ. 1—4

БЕОГРАД

1953—1954

АТРИБУТСКЕ СИНТАГМЕ У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

Разматрање атрибутских синтагми од нарочитог је интереса у изучавању језика. Атрибутске синтагме имају не само развијени, флективни језици, већ и они на ниском развојном степену, као што су инкорпорирани језици неких северноазијских народа и америчких Индијанаца. Има језика, као што је језик Гиљака (Мангуна на Сахалину) у којима увек долази детерминатив са детерминантом те творе једну реч, на пр. гиљацко *шобос* „сива твар“ је постала из *шои* „сив“ и *шос* „твар“¹⁾ Развијање атрибутске синтагме од огромног је значаја за развијање језика. Постапак индоевропске реченице везан је уз атрибутску синтагму. Зато би се ово питање могло посматрати дијахронички, као једно од питања везаних уз стварање језичких форми уопште. С друге стране, испитивање само оног материјала који нам даје наш језик дало би другу слику: разматрање материјала савременог нашег језика показало би какве су резултате изазвали синтагматски односи у реченици и на речи. Ја се ограничавам да разматрам само онај материјал данашњег нашег књижевног језика, ређе говорног језика. Додуше, у оваквом послу немогуће је не обазирати се и на историски развитак синтагми: често је немогуће одвојити синхроничко од дијахроничког. Многе атрибутске синтагме траже своје историско осветљење, као и поређење са атрибутским синтагмама и материјалом других језика.

Не мање важно питање је како ваља посматрати атрибутске синтагме. Да ли их ваља испитивати одвојено, изван реченице? Ако узмемо једну такву синтагму, просту атрибутску, као што је „бела лађа“, која је састављена од једног придева и једне именице у независном падежу и којом је речима дан један предмет потпуно одређен својим особинама и одвојен од других предмета, онда таква веза речи може постојати и изван реченице.

¹⁾ Мешчанинов, *Общее языкознание*, Ленинград, 1940 с. 31. — R. Blümel, *Einführung in die Syntax*, Heidelberg, 1914, 110.

У исто време ову исту синтагму можемо посматрати и у реченици, кад је, на пр. у облику „белу лађу“, јер има своју зависну функцију у реченици. Међутим, оно што је заједничко у оба облика ове синтагме, то је њено значење. „Бела лађа“ као одвојен предмет или као подмет или предмет реченице, увек задржава исту претставу, има исто значење. По овој својој особини синтагма може бити посматрана и изван синтаксе. Према томе, ми неке облике синтагми можемо посматрати изван реченица. Лексичку страну синтагме обрађује семантика, а синтаксичку оне црте синтагме које чине функција синтагме у реченици.

При посматрању лексичко-синтаксичких страна синтагме полазимо од утврђивања значења управне речи, детерминираних, и зависних речи, детерминанте, те утврђујемо промене које изазива зависна реч у обликовању општег значења синтагме. Ако допунски део синтагме мења толико значење управне речи да цела синтагма добива ново значење, ми имамо посла са лексичком јединицом, са новом речи. Историја речи индоевропских језика пружа нам изобиље примера како се на тај начин стварају нове речи. У намачком је до назива Die Alte Neustadt могло доћи тек онда кад је створен један појам из „neue“ и „Stadt“ (у значењу одређени град), а „Црвена врата“ у Аусбургу и тада су задржала тај назив кад је *црвена* боја са врата нестала. У руском „Црвена армија“ не значи „армија која је црвена“, већ „совјетска војска“, војска. Такве синтагме су потпуно конкретизоване синтагме или лексичке речи. — И наш језик обилује оваквим конкретизованим синтагмама. Реч „година“ може стајати у вези са различним допунама „лепа година“, „ова година“, „прва година“ итд., значећи неконкретне синтагме. Тек кад „година“ добије одредбу „нова“, „стара“, значење целе синтагме се мења. Тако „Стара година“, „Нова година“ означавају два дана у години. Према њима није могуће градити синтагме са значењем дана. Оне су постале индивидуалисане, лексичке речи. Ову су особину код синтагма већ раније запазили лингвисти. R. Blümel свратио је пажњу на горње речи у немачком. Шахматов у својој Синтакси каже да „веза управне речи са одредбеном тежи да да један облик речи. Али у већини случајева оба дела синтагме (сочетанија) користећи, сигурно, своју везу са обичним речима с којима се слажу изван даних синтагма, чувају своју самосталност; упор. такве изразе као железная дорога, Красное село, Царское село, красная армия, великий князь, почтовая бумага, игральные карты итд. Придеве у овим синтагмама сматрам допунским што су они једнаки с оним

придевима у другим синтагмама. Али често је таква раздвојеност нарушена и наступа још тешње зближење обе речи. Тако стари облик Новгородъ, Новагорода, Новугороду замењује се променом *Новгорода, Новгороду*...¹⁾ Шахматов је потсетио и на придеве као железнадорожный итд. где железно итд. су неизмењени делови сложених речи као што се то десило и у наведеном примеру са *Новгородом*. Зато он сматра да немамо право узети железная у железная дорога као реч са засебним значењем, иако имају засебну граматичку (синтаксичку) форму.

И наш језик може да нам пружи примера синтагми као што је *Новгород*. Гледајући значење које су добили саставни делови у *Бања Лука* (< „банова лука, ливада“) означајући *град*, те губљењем синтаксичких својстава у зависним падежима (*Бања Луке*, итд) једино је исправно да се пише *Бањалука*. У синтагмама као што су *Фрушка Гора, Учка Гора* изгубило се осећање за етимологију првог дела синтагме. Свест се о том шта значи „фрушка“ изгубила; то је само саставни део синтагме без чега синтагма не би била одређена лексичка реч („Фрушка Гора“ не значи данас „гора Фруга“, већ *планина*). Други део тек са првим означава један појам. Отуда можемо разумети интензивну промену у речима, лексичко-синтаксичну, у топонимастици. Већина назива места, гора, које су некад биле синтагме, добиле су облик једне речи. Утолико су остале у старом облику (на пр. „Стари Влах“, „Нови Сад“, „Свети Јурај“, итд.) и добиле су јединствено значење, тј. постале су лексичке речи.

Како се тај процес стварања лексичких речи одиграва у језику непрестано и како губљењем својих семантичких и синтаксичких својстава делови синтагми прелазе и у лексичке конкретизоване речи показује и „бисерна огрлица“.

„Бисерна огрлица“ је данас лексичка реч. О том је лако да се осведочимо: у језику не постоји насупрот таквој ситагми, на пр. „дукатна огрлица“ и сл. Полазну тачку у овом процесу дала је особина низа именица да се могу обликом једнине употребљавати у множини (на пр. бисер, маслина, ружица, шљива, риба, војник, Турчин и др.). Тако се већ у старом језику могло рећи: „обоца два мала с малијем бисером“ (Моп. serb. . . 498) у значењу „... с малим бисерима“. У нар. песни „грѣвна бѣсера“ значила је управо „грѣвна бѣсера“ (као што „кѣта мѣслинѣ“ значи „кѣта мѣслина“ (или, у народу, „кѣца шљѣвѣ“ — „кѣца шљѣва“). Док се

¹⁾ А Шахматов, Синтаксис русского языка, Ленинград, 1925, с. 303.

у ситагми „нїз дѹкѡтѡ“ чува своје својство материје и количине зависни део синтагме „дѹкѡтѡ“, дотле у „низ бисера“ зависни део чува само ознаку *материје*. Ознака *количине* (овде ген. множине) наклањена је збирним значењем именице која је изгубила облик множине у таквим синтагмама, јер је облик споредан фактор у синтаксичким својствима. — Тада је наступио нови моменат. Материјал народног говора није остао непрестано у патријархалној средини. Овакве стилске конструкције, епски језик народних песама, фигуре, преносиле су се у другу културну средину која је била другачија од патријархалне. Она је давала свој печат говору. Она је измењивала штошта, например, речи. У синтагми „нїз бїсера“ почело се замењивати „нїз“ са „огрлица“. Промена која је сада извршена врло је значајна, јер „низ“ и „огрлица“ нису синоними. „Низ“ је само, по Вуку, „eine Schnur (von Perlen)“, а „огрлица“—„ђердан“, Кragner. По значењу „нїз бїсера“ могло је бити „многo бїсѣра“, боље: „нанизани бисери“, а „бисерна огрлица“ само „огрлица с бисерима“ („огрлица и на њој бисери“) и сл. Док је у првој синтагми „бисер“ главни по значењу део, у другој (у „бисерна огрлица“) је споредни. Према свему, „бисерна огрлица“ је синтаксички изменила лик синтагме „нїз бїсера“: са речи „бисерна“ означаје се само својство материје, а „низ“ је заменила реч „огрлица“. Док је „низ бисера“ била синтагма која је и по облику и по значењу (а тиме и синтаксички) припадала синтагмама којима се изражавала количина, обликом „бисерна огрлица“ она је пришла обичним атрибутским синтагмама.

Посматрајмо и даље својства синтагми и њихов облик. Све синтагме које имају у управном делу именицу, а у зависном делу коси падеж именице, могу се поделити на две групе. У прву групу би дошле синтагме са неким предметом, правом именицом (Белић¹) у управном делу синтагме, а у другу са неправом именицом (глаголском и др.). У „коњ Марка“ припадност се јасно види из напоредног стављања саставних делова синтагме: „коњ је Марка“, где је логички подмет „Марка“, а „коњ је“ логички прирок, или, са лексикованим глаголом, „Марко има коња“. Синтагма „у зубима змије шестокриле“ једнако показује да зависни део „змије шестокриле“ по значењу (логички) стоји испред синтаксички главног дела „у зубима“. Логичку подређеност главног дела синтагме зависном могуће је постићи простим стављањем неког предмета у незав. падежу уз генитив неког лица. — Кад имамо неку

¹) А. Белић: О језичкој природи и језичком развитуку, с. 37 и даље.

неправу именицу као што је „орање“ у синтагми „орање Марка“, логичка подређеност је провидна, јер се првим, главним делом синтагме, изражава радња зависног (логички главног) дела синтагме. „Орање Марка“ по значењу је једнако са „оно што Марко оре“. Кад је говор о неправим именицама у управном делу синтагми треба споменути оно што је нагласио Blümel¹⁾, да има разлике у синтаксичком значењу између: 1. „Јагово злочинство“, 2. „Јагово погубљење“, 3. „Јагова простота“. Прва синтагма, по Blümel-у, потсећа на реченицу: „Јаго је починио злочин над Отелом“, друга, „Крвник је погубио Јага“, трећа, „Јаго је прост“ (Blümel) — ову трећу синтагму тумачи аналогijом: у њему је веза као и у „крајева мудрост“ где схватамо краља као поседника мудрости“. — Према томе, у првој вези можемо у атрибуту гледати субјекат (субјекатски генитив), у другој објекат, у трећој као посесивни генитив једне семантичке реченичне синтагме. Ако погледамо какве речи имамо у управним деловима синтагми, видећемо да су све оне неправне именице. Семантика речи злочинство („починити злочин“), погубљење („погубити кога“), простота („бити прост“) кад се употребе у управном делу синтагме, онда откривају разне односе предиката у реченици. Прва, „злочинство“, показује да она крије у себи прелазни глагол (починити), као и друга (погубити), а трећа глагол „бити“. Све ове именице су, како је лепо показао Белић, поименичене, и то их све везује у једну групу. Њихово значење омогућује њихову употребу. Оно се крије у основи њиховој, у детерминативном делу, на који је стављен део за формирање именице (на пр. оран + је прот + ота, итд). У поименичене именице можемо ставити и све именице збирног или „апстрактног“ значења (на пр. зверство — „оно што чине звери“, мишљење — „оно што се мисли“).

Ако узмемо именице глаголског порекла, као што су *орање*, *погубљење* и сл., видећемо да све такве именице имају једно својство које им омогућује да оне буду управни делови синтагме: такве именице су настале од прелазних глагола (што је услов за стварање глаголских именица). Један пример. У „Да би се учење писма у нашем народу олакшало“ (Даничић; Синтакса, с. 50) имамо реченицу у којој је именска синтагма „учење писма“ објекат реченице, који остаје и онда објекат кад је заменимо глаголском синтагмом „учити писмо“. Узета сама по себи синтагма „учење писма“ или „учити писмо“ (инфинитив овде потсећа на глаголску

¹⁾ R. Blümel, ib. 110.

именицу) претставља материјал за грађу једне реченице (на пр. учим писмо), или, тачније, синтагма „учење писма“ претставља апстракцију једне реченице. Насупрот томе, кад је управни део синтагме једна права именица као у „коњ Марка“, онда такав управни део нема такве способности. Док управни део синтагме „учење“ (учити), својим потенцијалом, управни је део једне семантичко-синтактичке конструкције, дотле је „коњ“ (из „коњ Марка“) само по граматици има ту улогу. Код оваквих правих именица ми не тражимо њихову семантику (њихово значење одређено је у претстави); њихова семантика се може описати на споредан начин. Могло би се рећи да прве именице имају асинтагматско значење, а неправне синтагматско значење. Именице са асинтагматским значењем употребљене у синтагмама као управни део показују неки напоредан однос према зависној речи, припадност. Именице са синтагматским значењем изазивају претставу о неком зависним односу у облику одредбеног дела (на пр. „Јагова простота“ — „прост Јаго“), или неке радње (на пр. „Орање Марка“ — „оно што Марко оре“).

Употреба синтагми где је управни део неправна именица врло је честа. Њих обично сретамо као наслове, на пр. „Обретеније главе Кнеза Лазара“, „Зидање Раванице“, „Дизање устанка“, итд. И у старијем језику нашем и у савременом оно служи као згодно стилско средство да се кратко формулише садржај написа, чланка, дела. То је јасно, јер се њом могу изразити садржаји мисли.

И апстрактне именице места и времена могу бити у управном делу синтагме, као у: „У мјесту његова рођења“ (Даничић, Синтакса, с. 15), „Прође време господскога ручка“ (ib. с. 15) итд. Синтагме „мјесто његовог рођења“, „време господскога ручка“ само су по облику синтагме, тј. синтагме где управни члан нема семантичког значења именице. Израз: „У мјесту његова рођења“ значи само: „где се он родио“, а „Прође време господскога ручка“ — „кад је прошао господски ручак“. Према томе, овакве синтагме су по значењу реченице у којима се истиче место или време зависног дела синтагме.

Време може бити ближе одређено именицама као: *шренушак*, *час*, *секунд*, *минуш*, *саш*, *дан*, *месец*, *година*, *доба* итд. И такве именице у синтагмама опет имају значење времена: „дан одласка“, „час растанка“, „минут посла“ и сл. Овакве синтагме по значењу су једнаке онима у којима имамо у управном делу прилог, а у синтаксичком управни и зависни се део односе као прилог према

глаголу. — То се не би могло рећи и за оне синтагме у којима је и управни и зависни део именица временског значења. У реченици: „Које је доба ноћи?“ синтагма „доба ноћи“ има свој управни и зависни део, један ближе одређује други део (упор. „ноћно доба“, „доба од ноћи“). Тако је и са „доба године“, „доба годишта“ и сл.

Међутим, формалних синтагми имамо и уз речи *друштво*, *заједница* и сл. На пр. „Тамо је био у друштву учених људи“ значи исто што и „Тамо је био са ученим људима“. Само, уколико су наведене именице *друштво*, *годиште* и сл. конкретизоване, тј. ако „друштво“ има значење „Familie“, „Verein“, „Kompanie“ и сл., а „годиште“ „година старости“, Jahr (а не Jahreszeit). Мотивисаност речи „друштво“ видимо у формално мотивисаној синтагми „буржоаско друштво“ или „друштво буржуја“, где „друштво“ треба да даде синтагми само облик, јер и без „друштво“ значење остаје исто: „буржуји“, „буржоазија“. Конкретизованост речи „друштво“ видимо из синтагме „друштво учењака“ кад се управним делом истиче посебно значење ове речи (на пр. „Он је у друштву учењака“ значи 1. он је у удружењу учењака (конкр. реч) 2. он је са учењацима (мотив. реч).

У нашем језику има много синтагми у којима се казује управним делом количина, а изражена је неком прилошком речи или именицом збирног значења, а у зависном делу синтагме је права именица. Такве синтагме су познате под именом „партитивни генитив“. Ова партитивност некад није постојала код свих именица узетих у управни део. Истина је да данас речи као *крдо*, *чојор*, *сшадо*, *целей*, *буљук*, *чета*, *коло* и др. уз зависну реч означају количину предмета (бића). — Тако „чопор свиња“ значи извесну количину свиња. Међутим, историја нам језика каже да је некад значење тих речи било друго. „Крдо оваца“ — овце на извештан начин сакупљене, овце у извесном *реду*, *порешку*. Те су се именице најчешће употребљавале у синтагмама. Уосталом, до њиховог значења ћемо лако доћи ако једну синтагму с таквом речи објаснимо глаголском. „Докле нађе један крдъ овацахъ“ (Дан., *ib.* с. 73) значи: „Докле нађе овце које су укрђење, у крду“. Данас „чета војника“ значи јединицу од извесног броја војника (50—250) (Trupp, Schar), али глагол „начетити се“ упућује нас на значење ове речи. Јасно је да „Јато голубова лети“ значи најпре „Лете голубови у јату“, то јест на извештан начин скупљене и да

1) Мажуранић Вл. „Приноси за хрв. правноповјестни рјечник“ под речи *јато*.

значење множине синтагме „јато голубова“ долази од генитива множине („голубова“) који је синтагми дао јединствено значење. Док се првобитно значење речи јато чувало у синтагми (оно се чува и даље изван синтагме!), она се употребљавала само за извесне речи, за птице. Када се једном почела реч *јато* узимати и уз друге именице, на пр. за свиње (упор. јато свиња, Пољ. стат. 60, чл. 52 б), више се није осећало првобитно значење речи у синтагми, већ је значило само количину. Од оваквих речи треба одвојити речи као што су „коло“ и сл. где „коло“ у синтагми „коло девојака“ значи „девојке које стоје у кругу држећи се за руке“. Цела се слика такве синтагме може узети и у пренесеном значењу те кажемо, на пр., „коло завереника“, тј. „завереници који стоје у вези“ и сл.

Све наведене именице не можемо изједначити са осталима које наводи Даничић у својој Синтакси (в. с. 70—77) као што су: *пасмо, клујко, кишта, грудa; комад, парче; кај, зрно; удо, плећа; залогaј, насад; шака; време, шовар, кула; пећ, врећа, кошарица, ока, лиштра; јарам, синџир, и др.* Све су то речи које се не употребљавају без партитивних синтагми као праве именице. Ако узмемо једну од таквих речи, на пр. удо коју Вук узима само као реч која може бити само управни део синтагме: „удо меса“ — *ein Stück Fleisch*, „вјешалица“, те (по тумачењу свом) за саму реч удо каже: „удо је танко а дугачко да се може превјесити преко шта“, тј. *Streifen Fleish* (за сушење) — та реч у облику *уд, удо* позната је старословенском и старом нашем језику и значи просто *metbrium*, и то значење чувају многи наши крајеви. Све те именице могу се употребити и као мера, као Вуково „удо“. Тако је реч „кула“ у народној песми и *мера*. Упор. „Седам кула гроша и дуката“ (Вук, 2, 23). Све су то појаве сасвим обичне у језику и врло честе у употреби, на пр. „шифонер рубља“, „кутија шибица“, итд.

Када у нар. песми, по угледу на овакве творбе, имамо „потрошити дукат злата“ (упор. „Увезла си три дуката злата! И четири свиле цариградске“, Вук, 1, с. 443 из 1841), ми морамо знати да се овде управним делом означава мера, а не предмет. Тако „потрошити дукат злата“ значи „потрошити злата у вредности једног дуката“. Синтагму „дукат злата“ не смемо заменити синтагмом „златан дукат“ (који је лексичка реч), јер однос једне синтагме према другој се састоји у посебној семантичко-синтаксичким својствима синтагми. На овом је месту потребно нагласити да треба увек одвајати семантику синтагма од синтаксичких односа делова синтагме. Кад се не ради о лексичким речима, онда је увек значење

главна особина синтагми. Код лексичких речи важно је познавање историје њихове. Лексичка реч првобитно није морала бити проста синтагма (као некад на пр., „бања лука” — „банова ливада”), већ је могла настати аналогијом. На пр. „бугарски корен” (корен беладоне) је направљен према синтагми као што је „бугарска пшеница”, тј. „пшеница из Бугарске”. Ако синтагме нису провидне (синтаксички), оне морају имати неки тип по коме су грађене. Како бисмо протумачили напр. „бугарска зверства”? Она је потпуно обична одредбена, атрибутска синтагма која значи „зверство Бугара”. Међутим један писац, који је ту синтагму употребио, дао јој је значење „зверства учињена над Бугарима”. Да ли такво нешто наш језик дозвољава? Дозвољава утолико, уколико наш језик пружа аналогију са таквом семантиком. Међутим, сва значења која имамо у синтагмама где је „бугарски” први део каже нам да „бугарски” значи „оно што припада Бугарима” или „из Бугарске”¹⁾.

Међу атрибутским синтагмама у посебну би групу ушле оне које имају у одредбеном делу речи као *прид*, *порез*, *димница*, *главница*, *плаћа*, *пензија*, *возарина*, *надница*, *мушћулук* *старешинство*, *рок*, *закон* (в. код Даничића, *ib.* с. 78—79) — све речи које имају значење неке вредности, или су употребљене у том значењу. Зато се и могу употребити као зависни делови синтагми. — Од осталих именица треба одвојити реч *прид* који по свом облику претставља основу глаголску. Он твори са управном речи формалну синтагму као у примеру: „... да ономе другом два новца прида”. У „два новца прида” имамо понаељање речи која значи неко давање, једном у реченици глаголом *даши*, други пут речју „прид”, што може изгледати сувишно, тј. могло би се рећи: „да... још два новца”. Међутим „прид” има само глагол на почетку реченице (као и оно „још” у нашој замени). Према томе, у њој налазимо објекатску синтагму „придавање два новца”, јер је у управном делу прелазни глагол.

Између делова синтагме као што су „два гроша главнице”, „дукат наднице” „хиљаду дуката опкладе” и сл. постоји синтаксички однос као што постоји између објекта и прил. ознаке. Упор. „Чибука се плаћа по две паре на козу и на овцу” (Даничић, *ib.* с. 78), или, изражено у активном облику, „Чибуку су плаћали по две паре на козу и на овцу”. Кад имамо синтагму добивену од оба дела, као што је „две паре чибуке”, онда је она једнака наве-

¹⁾ APј под „бугарски”.

деним синтагмама. Зато можемо сматрати „два гроша главнице”, „дукат наднице”, итд. синтагмама које твори прилошка ознака са објектом у реченици. Ваља нагласити да се зависни део синтагме може испустити као део синтагме који се подразумева. „Имам 50 динара на сат“ м. „Имам 50 динара наднице на сат“ врло се често чује у говору. Шта више, језик је потпуно избадио зав. део синтагме у: „Професори добивају 60 динара по часу“. Кад се иза речи „динара“ ставља реч „награде“, то је сасвим непотребно.

Нарочито разговорни језик обилује оваквим конструкцијама у којима се све оно што је лако схватљиво и познато изоставља. Изостављањем оног дела реченице или синтагме који је саговорницима познат може да пређе у навику и да изазове различне синтаксичке (и морфолошке) промене. Ако се глаголом *играши* творе посебне синтагме (напр. „играмо се слепога миша“ – „играње слепог миша“), ваљало би да се тако праве синтагме за све игре. Међутим ми чујемо: „Играш ли санс?“, „Играш ли шах?“ и сл. — Синтагматске промене могу бити везане уз губљење једног дела синтагме. Тако се чује (па се шири и даље): „Има фришки леба“, „Има фришког хлеба“. Атрибутска синтагма „фришки леба“, издваја оно „леба“ па је тај облик постао облик за независни падеж.

Од посебног су интереса синтагме којима се бројевима казује *мери, количина*. Уз број *један* имамо чисту атрибутску синтагму.— Број *један* је потпуно зависан од именице уз коју стоји (*један човек, једна жена*), па се отуда могу разумети оне промене које су наступиле у многим индоевропским језицима у којима је *један* постао неодређени члан. Такве особине већ нема број *два*. Иако се именица која стоји уза њ намешта у роду, немамо намештања у броју и падежу као код броја *један* (упор. „два човека“, „две жене“). Тиме што се *два* равна према броју именице, не можемо сматрати да је *два* зависно од именице, јер је именица, како је умесно приметити Шахматов¹⁾, у зависном облику. У досадашњем смислу овде немамо ни управног ни зависног дела синтагме, већ слагање бројног прилога *два* по значењу са генитивним обликом именице. Што у оваквом слагању имамо баш генитив јединине, томе је узрок историски развитак, односно губљење двојине у нашем језику. У другим језицима, на пр. енглеском, оваква веза жоже добити множински облик; упор енгл. „a man“ и „two men“.

¹⁾ Шахматов, ib. 271

Понављам Шахматова кад кажем, узевши укупно поменуте особине броја *два*, да су образовања „два човека”, „две жене” „неразлучне везе”¹⁾ и да се зато на такве везе не може гледати као на синтагме у досадашњем смислу те речи. Оне су синтагме посебне врсте које не мењају свој облик ни онда када пред њима стоји неки предлог, напр. данас се говори: „пред два човека”, „са две жене“ и сл.; то је само даља последица синтаксичког односа броја и именице. — То исто што смо рекли за два, две, то бисмо могли рећи и за остале речи које су могле имати исто значење као број *два*, *две*: *оба*, *обе*, *обадва*, *обадве*.

Синтаксичке особине броја *два*, *оба* и др. добили су и бројеви *три*, *четири* на које су бројеве ове особине прешле после губљења двојине; према особинама тих речи, њих бисмо могли с још више разлога изједначити са прилозима него што бисмо то могли тврдити за број *два*: ови бројеви немају ни ту особину да се слажу са именицом у *роду*, него стоје уз именицу у непроменљивом облику.

За бројеве *пет*, *десет* знамо да су некад били бројне именице, као што су то данас *стотина*, *хиљада* итд. У старом нашем језику напр. *десет* уз број два имало је двојински облик: „два десета“, уз *три* и, обично, *четири* облик „десети”: „три десети”, „четири десети”, а уз *пет* и даље: *десет*: „пет десет”. То би значило толико: да је у нашем старом језику *десет* имало неке особине именице (облик ном. једнине, множине, двојине) и да су обликом личиле на синтагме, иако то више нису функцијом (на пр. нас два десета. Мон. серб. 248). Ове особине пренеле су се и на *сто*, *двеста*, *триста* док није *сто* добило облик „стотина”; тада је „стотина“, као и друге бројне именице, постало управни део једне по облику синтагме која има способност да се везује уз друге речи у реченици (на пр. „Видим стотину људи”, „Рад стотине људи“ итд.).

Атрибутске синтагме по функцији

И наш језик, као и неки други индоевропски језици, има особину да и прилог може имати атрибутску службу. Тако и нем. „*der Berg dort*“, „*dort der Berg*“. Овакве синтагме постоје и у нашем језику. Можемо их чути неретко у разговорном језику: „Ту људи свашта говоре“, „Сад људи другачије мисле“, „Овде људи причају...“ и сл. где „ту људи“, „овде људи“ значи „овда-

¹⁾ Шахматов, *ib.* 271.

шњи људи“, „сад људи“ — „садашњи људи“. Откуда то долази да прилози могу имати атрибутску службу? Ако пођемо од синтаксичке особине да прилог може бити именски део прирока где је њихова улога „активна“ (на пр. „Људи су тамо“) и где се утврђује једна особина подмета („људи — тамо“), она се могла лако издвојити из функције дела прирока и пренети на именицу добивши пасивну црту атрибута. Овакав атрибут увек остаје предикативне природе, јер увек упућује на природну функцију од које је постао. Тако у: „Сељаци одавде носе шубаре“ упућује на: „Сељаци — који су одавде — носе шубаре“.

Из ових примера видимо да нема разлике у употреби између простих и сложених прилога (упор. и у нем. „die Leute dort“ и „die Leute von dort“). Њихова је употреба сасвим обична у говору и обична је синтагма „новине од данас“ као и синтагма „новине данашње“, „јело од синоћ“, као и „синоћно јело“ итд. То је зато што се и „од данас“ итд. може употребити најпре у предикативној служби па онда и у атрибутској. У прироку као део може не само бити предлог са прилогом, већ и предлог и именица. Предикатском службом се утврђује постојање неког својства подмета. Из „Село је под врхом“ предикативним истицањем једне особине подмета, постојања на извесном месту, можемо издвојити именски део прирока као диференцијално својство карактеристично за подмет „село“. Та је особина увек утврђена глаголом „бити“¹⁾ јер он просто служи као свеза (копула „је“) којом се даје предикативна егзистенцијалност. Да бисмо схватили шта значи „во без рогова“, потребно је да најпре постоји предикативна претстава „во који је без рогова“. Та предикативна претстава увек је активна у језику па и онда када предлог и именица дају нову реч, напр. „крај без воде“ и „безводни крај“. (Зато овакве синтагме не могу бити лексичке речи). Наша народна песма пружа обилан број примера у којима предлог и именица имају службу атрибута (в. код Даничића *ib.* с. 133 и даље).

Колико су овакви атрибути условљени предикативном функцијом, видећемо лако из следећих примера: „Отпасах му сабљу од појаса“ (Даничић, *ib.* с. 214), „Од појаса сабљу потегао“ (с. 214).

¹⁾ Ако је она дата другим глаголима постојања који имају реалнијег значења, напр. *постати*, *створити се*, *чинити се* *градити* и др. у предикативној вези налазимо и друге особине које уносе речи у атрибут. Упор. „Љутит Марко језди низ Косово“ значи „Марко који се разљутио (поставио љут) језди...“ где имамо временски моменат атрибута који је одређен оним реалним својством глагола.

„Он му даде и два обележја: од појаса свилену мараму“ (с. 214). Ова су три примера довољна да се види чиме управља језичко осећање народног песника када ствара песму. При посматрању атрибутских синтагма, како смо нагласили, ми се служимо значењем, овде значењем глагола. Ако узмемо да у „отпасах му сабљу од појаса“ имамо две за нас најважније синтагме „отпасах сабљу“ и „отпасах од појаса“, потребно је утврдити да ли се глагол „отпасах“ односи подједнако и на „сабљу“ и на „од појаса“. То се лако види из дикције стиха. Како је удар (психолошки подмет) на речи „од појаса“, тако да је главна синтагма (логички главна) „отпасах од појаса“. У другом примеру „од појаса сабљу потегао“ — синтагма „потегао од појаса“ стоји поред „потегао сабљу“ — као и у првом примеру. Народни певач осећа да се поретком речи истиче која је главна синтагма, те је опет истакао прилошку ознаку стављајући је на почетно место у стиху. У трећем примеру: „Он му даде и два обележја: од појаса свилену мараму“ могао би се узети цео стих као целина „од појаса свилену мараму“, као атрибутска синтагма, да оно „од“ у „од појаса“ није узето ни „са“ уз које се много лакше осећа веза са глаголом „даде“, те је тако „од појаса“ — као и у прва два примера — само прилошка одредба. Атрибутска синтагма у оваквим конструкцијама наступа тек онда када се веза са посебним глаголом у реченици изгуби, а на њено место ступи предикативна претстава са гл. „бити“ као што је у стиху „Трећи даде златан прстен с руке“ (Даничић, *ib.* с. 296).

Поједини предлози у таквим атрибутским синтагмама замењују друге те тиме стварају могућност њихове замене и стварање од њих — формалног знака. Тиме између речи долази до ближе везе као управне и зависне. У народној песми имамо често место „капља из облака“ — „капља од облака“, м. „муња из неба“ — „муња од неба“, м. „сузе из очију“, — „сузе од очију“ итд. Оваквим типизирањем облика развија се атрибутивност, као што то чини, истина неретко, и она плеонастичност синтагме, напр. у „суза од очију“ где се по значењу још једном зависним делом синтагме упућује управни део синтагме. У сваком случају, оваквим типизирањем веза са глаголом реченице постаје слабија, а зависни део синтагме ступа у ближу везу са управним делом синтагме. Наведимо за сваки предлог по један - два примера употребе у оваквој конструкцији. „Дао бих му тока *са* прсију“, „Да је љуби паша *са* Загорја“, „Дај ми, Боже, вјетар *од* планине“, „Арнаута *од* мора сињега“, „Ово бјеху *од* земље судије“, „Једно

бјеше од Прилепа Марко”, „Секула је јединац у мајке“, „гуша у кокоши или у тица“, „људи из града“ (упор. и оно: „наставница из зоологије“), „Земља наша страшна од Турака, од Турака преко воде сиње“, „Мили боже чуда преко чуда“, „Бјеше бане у маленој Бањској, у маленој Бањској крај Косова“. Док су ово били примери за синтагме са предлозима с генитивом, од осталих падежа овакве синтагме могу стварати акузатив, инструментал и локатив. За те падеже ређе имамо примера. За акузатив: „вода за пиће“, „кутаја за цигарете“, „полуга на лакат“, „равница низ Мораву“, „Па покупи по избор сватове“, „Да купи војску по плату“; уз инструментал: хљеб са шупљикама, „Изиђе преда њ ован са златним руном“; уз локатив: „бој на Лозници“, „род по крви“, „Месо при кости, а земља при кршу (ваља)“ „болест у очима“, „Кад смо били дјеца у лудости“, „другари у војевању“, итд. — Кад упоредимо синтагме са предлогом у генитиву са синтагмама који имају предлоге у осталим падежима, видећемо не само да првих има много више него и то, да су прве служиле као узор другима. О том је лако осведочити се ако упоредимо предикативну везу првих са другима. Код првих је она постигнута глаголом „бити“, код других неким другим глаголом реалног значења, напр. „вода за пиће“, значи „вода која се употребљава за пиће“, „војска под плату“ значи „војска која је купљена под плату“ итд. Тек пошто су се овакве фразе употребљавале у говору без посебних глагола (на пр. Је ли вода за пиће?), тј. уз глагол „бити“, оне су се изједначиле по значењу са онима у генитиву. Данас имамо много синтагми синонимског значења, као што су напр. „вода за пиће“, „питка дода“, као и таквих код којих се може предлог изоставити, напр. „гуша у кокоши“ и „кокошија гуша“, „јунак над јунацима“, „јунак од јунака“ и „јунак јунака“ и сл. Оне постоје у језику и за њихово стварање карактеристична су разна синтаксичка средства помоћу којих се они граде. Али међу њима може бити осетне разлике у значењу: тако „потера од Сења“ није никако „потера Сењана“ или „сењска“, ни „вјетар од планине“ није просто „планински ветар“. Зато, кад наш човек каже: „Ја сам од Приједора“, он тиме наглашава да није *сћановник приједорски*, већ *из околине Приједора*.

Да бисмо сазнали какав семантички однос постоји између управног и зависног дела таквих синтагми, ми не можемо поћи, као у обичним атрибуцким синтагмама, непосредним испитивањем семантичко-синтаксичких особина њихових саставних делова, већ ваља одредити смисао сваке синтагме посебно. У „Већ Илија,

брате од матере“ синтагма „брат од матере“ значи „брат по матери“, а никако није обична атрибутска синтагма „брат матере“ и сл. То је зато што је члан дела синтагме „од“, унет по аналогiji, изгубио своју семантичку вредност; он више не упућује на праву везу зависног дела синтагме према управном, он је „типичан“. Кад наиђемо на пример: „Они се обрадују још већма што узимају девојку од цара“ — синтагма „девојка од цара“ значи „девојка која је царскога рода“, односно „царска девојка“, али не „царева девојка“, „девојка цара“. „Жена од тридесет година“ значи „тридесетогодишња жена“. Када имамо посла са синтагмама као што су „шћерца од удаје“ („Јер ја имам шћерцу од удаје“) у којој је са „од“ само типизирана синтагма, тј. „од“ стоји место „за“: „кћи за удају“ или „браћа од освете“ („Ја ћу имат' браћу од освете“) где зависни део „од освете“ значи „који ће светити“ — онда свуда ту имамо активно значење зависних делова који се никако не могу изразити простим атрибутом. „Кћи за удају“ је и „одрасла кћи“, али још нешто више... „Браћа од освете“ су и „осветољубива браћа“, „осветна браћа“, али атрибут „осветољубив“, „осветни“ немају оно што са собом носи предикативност. Зато ће укочену синтагму „самртна рана“ народна песма заменити синтагмом „рана од самрти“ („Јесу ли ти ране од самрти?“) или еуфемизирано „рана од пребола“ („Оно н'јесу ране од пребола“).

Можемо узград поменути да се при грађењу речи народ служи истим начином као код грађења синтагми по функцији. Тако за кућу која је грађена по тлу каже — потлеушица, песме издане по смрти — посмртнице, чарапе до колена — доколенице итд. Обрато, и речи се могу дати у облику синтагми: коноба — соба при земљи, законоша — човек од закона, сељак — човек са земље, планинци — људи из планине, Босанац — човек из Босне итд.

Показали смо да наш језик има атрибутских синтагми од сваке руке: код којих одлучује значење саставних делова, таквих које су синтагме тек по функцији и синтагме само по облику. Детаљније испитивање свих ових врста синтагми даће интересантан материјал за нашу синтаксу.

Св. Георгијевић

Résumé

Sv. Georgijević

Des syntagmes attributifs dans la langue serbocroate

L'examen des syntagmes attributifs est d'un intérêt spécial dans l'étude d'une langue. Une des raisons, entre autres, en est que le développement des propositions indo-européennes est lié à ces syntagmes. Dans cet article, l'auteur examine les syntagmes attributifs et leurs différents types dans la langue serbo-croate actuelle. Il estime que le syntagme peut être considéré aussi bien dans la proposition elle-même qu'en dehors d'elle. Son côté sémantique peut aussi être considéré en dehors de la proposition, et son côté syntactique dans la proposition.

Au cours de l'examen des particularités lexico-syntactiques du syntagme, l'auteur commence par la détermination du sens du mot principal, du mot régisseur, déterminé, et du mot dépendant, déterminant, et constate les changements que provoque le mot dépendant dans la formation générale du sens du syntagme.

Au cas où la partie complétive du syntagme modifie la signification du mot principal à tel point que celui-ci en acquière une signification nouvelle, nous nous trouvons en présence d'une unité lexicologique nouvelle. Cmp. en allemand *Die alte Neustadt*, ou en serbe *Nova Godina* (Nouvelle Année). Dans de tels cas, il y a tendance à la fusion des parties du syntagme en une forme unique (en russe Novgorod), mais, ordinairement, leur séparation demeure.

L'expression serbe *biserna ogrlica* (collier de perles) qui aujourd'hui a remplacé l'ancienne expression *niz bisera* (fil de perles), donne un exemple caractéristique de l'évolution du syntagme. L'expression actuelle est un mot lexical tandis que *niz bisera* signifiait une certaine quantité de matière (perles).

Les syntagmes avec substantif dans leur partie régissante et cas dépendant dans leur partie régie, peuvent être divisés en deux groupes: le mot regens est ou bien un objet, un substantif lexical, ou bien un substantif dérivé, le plus souvent verbal. Dans les syntagmes de cette sorte, la partie régie en est réellement le sujet logique, et le regens lui est logiquement subordonné. Tandis que les syntagmes à substantif dérivé représentent des propositions abstraites *učenje pisma: učim pismo* (étude de l'alphabet: j'apprends l'alphabet), ceux à substantif lexical n'ont pas cette propriété (koñ Marka — le cheval de Marko). Les substantifs lexicaux ont une signification

asyntagmatique; celle, au contraire, des substantifs dérivés est syntagmatique. Les premiers expriment dans le syntagme un rapport de comparaison, d'appartenance, les seconds provoquent une représentation de relation de dépendance.

L'emploi du syntagme où la partie dirigeante est un substantif dérivé est très fréquent, surtout dans les titres.

Les noms abstraits de lieu et de temps peuvent être partie régissante des syntagmes qui, dans ce cas, ont la signification de la proposition: *u mestu njegova rođenja* (au lieu de sa naissance = où il est né). Quand le temps est déterminé par un substantif comme *instantané*, la signification du syntagme est la même que celle des syntagmes où l'adverbe constitue la partie régissante.

Dans la langue serbo-croate, il existe deux espèces de syntagmes à génitif partitif. Dans le premier cas, le substantif-regens signifiait autrefois quelque chose d'autre et non une quantité. Tels sont les syntagmes avec le substantif *krdo* (troupeau), qui autrefois indiquait un certain ordre de rassemblement des brebis. Dans le second cas nous avons de véritables partitifs.

Entre les parties des syntagmes comme *dva groša nadnice* (deux piastres de salaire), la relation syntactique est la même que celle qui existe entre l'objet de l'indice adverbial. Dans certains cas, on peut omettre la partie dépendante du syntagme (*Profesori dobivaju šezdeset dinara po času* — les professeurs reçoivent soixante dinars par heure d'enseignement) où se trouve omis le mot *nagrada* (d'honoraires) qui se comprend de soi.

Les syntagmes où l'on exprime par des nombres la mesure ou la quantité présentent un intérêt spécial. Tandis qu'avec le nombre *jedan* (un) nous sommes en présence d'un pur syntagme attributif avec les autres nombres les rapports internes dans les syntagmes sont de nature tout à fait spécifique.

Dans la langue serbo-croate, de même que dans certaines autres langues indo-européennes, l'adverbe peut aussi avoir une fonction attributive. *Ovde ljudi pričaju* (ici les gens racontent) = les gens d'ici racontent. Un tel emploi de l'adverbe a pu naître sous l'influence de leur emploi dans la partie nominale du prédicat. De la proposition *Ljudi su tamo* (les hommes sont là-bas), on a extrait la liaison *ljudi tamo*.

Il y a des syntagmes où la seconde partie est une préposition avec un adverbe (*novine od danas*, journaux d'aujourd'hui) ou bien une préposition avec un substantif (*selo pod vrhom*, village sous la cime). Ces syntagmes se sont également développés sous l'influence

de la partie nominale du prédicat (*vo je bez rogova: vo bez rogova*, le boeuf est sans cornes: boeuf sans cornes). La majorité de tels syntagmes est constituée par une préposition avec un génitif, tandis que moins souvent nous rencontrons une préposition avec un accusatif, un instrumental ou un locatif.

Dans les syntagmes avec prépositions il n'existe pas de relation sémantique générale entre le *regens* et le *rectum*, qui serait valable pour tout ce type, mais la signification en doit être déterminée pour chaque syntagme en particulier. Un exemple caractéristique est présenté par les syntagmes avec la préposition *od* (de) qui, suivant les divers cas, reçoit des significations tout à fait différentes. Il existe un parallélisme entre la construction de syntagmes de ce type d'après la fonction et la construction de mots à l'aide de suffixes, dont la signification doit également être déterminée pour chaque cas en particulier.

En terminant, l'auteur conclut qu'il existe dans la langue serbo-croate des syntagmes de toutes les trois espèces; des syntagmes où la signification des parties constituantes est décisive, d'autres qui sont des syntagmes seulement par fonction et enfin de telles qui ne le sont que par la forme.